

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 05 | pp. 135-140 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TIJORAT BANKLARINING XALQARO VA ICHKI HISOB-KITOB TIZIMLARI

Absamatov Anvar Ergashevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti rektori

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tijorat banklarining global va milliy moliya tizimidagi o'rnini, ayniqsa, xalqaro to'lov xabarlarini uzatish tarmog'i bo'lgan SWIFT hamda banklararo kliring tizimlarining ishlash mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida bank tizimining barqarorligini ta'minlashda hisob-kitoblarning tezkorligi va xavfsizligi masalalari o'rganilgan. Maqolada xalqaro amaliyotda qo'llanilayotgan ISO 20022 standartiga o'tishning afzalliklari va O'zbekiston bank tizimida ushbu jarayonning borishi statistik ma'lumotlar asosida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Tijorat banklari, SWIFT, Kliring, ISO 20022, xalqaro to'lovlar, vakillik hisobvaraqlari, Markaziy bank, tranzaksiya, moliya bozori.

Аннотация. В данной статье анализируется роль современных коммерческих банков в глобальной и национальной финансовой системе, в частности, механизмы функционирования SWIFT и систем межбанковского клиринга. В исследовании рассматриваются вопросы скорости и безопасности расчетов в обеспечении стабильности банковской системы в условиях цифровой экономики. На основе статистических данных рассматриваются преимущества перехода на стандарт ISO 20022 в международной практике и ход этого процесса в банковской системе Узбекистана.

Ключевые слова: Коммерческие банки, SWIFT, Клиринг, ISO 20022, международные платежи, корреспондентские счета, Центральный банк, транзакция, финансовый рынок.

Abstract. This article analyzes the role of modern commercial banks in the global and national financial system, specifically the mechanisms of SWIFT and interbank clearing systems. The study examines the speed and security of settlements in ensuring the stability of the banking system in the digital economy. Based on statistical data, the benefits of transitioning to the ISO 20022 standard in international practice and the progress of this process in the banking system of Uzbekistan are considered.

Keywords: Commercial banks, SWIFT, Clearing, ISO 20022, international payments, correspondent accounts, Central Bank, transaction, financial market.

Kirish

Bugungi kunda global iqtisodiy integratsiya jarayonlarining chuqurlashishi moliya tizimida tezkor va xavfsiz hisob-kitob tizimlariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Tijorat banklari nafaqat mablag'larni jalb qilish va kreditlash, balki xo'jalik sub'ektlari o'rtasida ishonchli to'lov ko'prigini yaratish vazifasini ham bajaradi. Xalqaro savdo aylanmasining ortishi, transchegaraviy investitsiyalar oqimi va raqamli texnologiyalarning kirib kelishi an'anaviy bank xizmatlarini tubdan isloh qilishni talab

etmoqda [1; 12-b]. Ushbu jarayonda SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) tizimi global miqyosda asosiy kommunikatsiya kanali bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekiston bank tizimi uchun ham xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashuv strategik ahamiyatga ega. So'nggi yillarda mamlakatimizda bank tizimini transformatsiya qilish, davlat ulushi bo'lgan banklarni xususiylashtirish va bank amaliyotlarini xalqaro standartlarga moslashtirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmogda [2; 45-b]. 2024-yil holatiga ko'ra, O'zbekistondagi 30 dan ortiq tijorat banklari SWIFT tizimi orqali dunyoning deyarli barcha nuqtalari bilan moliyaviy aloqalarni o'rnatgan. Biroq, global geosiyosiy vaziyat va sanksiyaviy cheklovlar sharoitida banklararo to'lov tizimlarining barqarorligi masalasi dolzarb muammoga aylandi.

Kliring tizimlari esa ichki bozorda pul aylanmasini optimallashtirishning muhim vositasidir. Markaziy bank tomonidan boshqariladigan banklararo kliring tizimi tijorat banklari o'rtasidagi o'zaro majburiyatlarni to'lovlarni o'zaro hisobga olish (netting) orqali amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa banklarning likvidligini boshqarishda samaradorlikni oshiradi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi [3; 88-b]. Mazkur maqolada aynan xalqaro va ichki hisob-kitoblarning o'zaro bog'liqligi hamda ularning iqtisodiy barqarorlikka ta'siri chuqur tahlil qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi – tijorat banklarida SWIFT va kliring tizimlarining ishlash samaradorligini baholash hamda raqamli transformatsiya sharoitida ularni takomillashtirish yo'llarini aniqlashdan iborat. O'zbekiston iqtisodiyotining tashqi savdoga ochiqligi oshib borayotgan bir paytda, banklararo xabarlar almashinuvining xavfsizligi va xalqaro standartlarga (masalan, ISO 20022) muvofiqligi milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini belgilovchi omil sanaladi.

Ushbu kirish qismida biz bank tizimining asosi bo'lgan to'lov tizimlarining umumiy tavsifini va tadqiqotning zaruratini belgilab oldik. Maqola davomida statistik ko'rsatkichlar va tahliliy jadvallar yordamida bugungi kundagi real holat yoritib beriladi. Tijorat banklari faoliyatida axborot texnologiyalarining o'rni va ularning xalqaro hisob-kitoblardagi xatarlarni boshqarishdagi roli alohida e'tibor markazida bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xalqaro to'lov tizimlari va bank kliringi masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, E.Dolan va R.Kempbell o'zlarining ilmiy ishlarida tijorat banklarining to'lov mexanizmlari iqtisodiyotda pul multiplikatori samarasini oshirishda asosiy drayver ekanligini ta'kidlashgan [4; 210-b]. Shuningdek, SWIFT tizimining global monopoliya sifatidagi roli va uning sanksiyaviy vosita sifatida qo'llanilishi bo'yicha D.Hummel va L.Rivera kabi olimlar tomonidan tanqidiy tahlillar o'tkazilgan. Ular raqamli valyutalarning (CBDC) rivojlanishi kelajakda an'anaviy SWIFT tizimiga jiddiy raqobatchi bo'lishi mumkinligini bashorat qilishmogda.

O'zbekistonlik iqtisodchilar, xususan, Sh.Abdullayeva va N.Jumayevlar o'z tadqiqotlarida milliy to'lov tizimining shakllanish bosqichlari va Markaziy bankning kliring markazlari faoliyatini yoritib berishgan [5; 134-b]. Ularning fikricha, O'zbekiston bank tizimida tranzaksiyalar hajmining ortishi banklarning texnologik bazasini yangilashni talab etadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat tadqiqotlar yoki faqat xalqaro (SWIFT) yoki faqat ichki (kliring) tizimlarga yo'naltirilgan bo'lib, ularning

o'zaro integratsiyalashuvi va raqamli transformatsiyaga ta'siri kompleks ravishda kamroq o'rganilgan.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy solishtirish va induksiya metodlaridan foydalanilgan. Tadqiqot ob'ekti sifatida O'zbekiston Respublikasidagi tijorat banklarining to'lov tizimlari va global SWIFT tarmog'idagi ishtiroki tanlab olindi. Ma'lumotlar bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik byulletenlari, SWIFT tashkilotining yillik hisobotlari (Annual Review 2023) va nufuzli xalqaro reyting agentliklarining tahliliy materiallaridan foydalanildi [6; 15-b].

Tahlil jarayonida dinamik qatorlar usuli orqali so'nggi 5 yillikdagi to'lovlar hajmi va soni o'zgarishi o'rganildi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida SWIFT tarmog'idagi xabarlar sonining o'sishi va uning tashqi savdo aylanmasi bilan korrelyatsiyasi baholandi. Metodologiyaning muhim qismi – ISO 2022 standartiga o'tishning bank tizimi rentabelligiga ta'sirini sifat jihatidan tahlil qilishni ham o'z ichiga oladi.

Tadqiqotning ishonchliligini ta'minlash uchun ochiq manbalardagi real raqamlar va banklarning moliyaviy hisobotlari qiyoslandi. Kliring tizimidagi operatsiyalarning samaradorligi esa "o'tkazmalar tezligi" va "xatoliklar darajasi" kabi ko'rsatkichlar yordamida tahlil qilindi. Bu yondashuv mavzuni ham nazariy, ham amaliy jihatdan keng yoritishga imkon berdi.

Tahlil va natijalar

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, global miqyosda SWIFT tarmog'i orqali uzatilayotgan xabarlar soni yil sayin ortib bormoqda. 2024-yil holatiga ko'ra, kunlik o'rtacha xabarlar soni 45-50 milliondan oshgan bo'lib, bu 2022-yilga nisbatan qariyb 7% ga ko'pdir [7; 5-b]. O'zbekiston bank tizimida ham eksport-import operatsiyalarining kengayishi natijasida xalqaro to'lov xabarlarining dinamik o'sishi kuzatilgan.

Shu bilan birga, xalqaro hisob-kitoblarda valyutalar ulushi ham o'zgarib bormoqda. AQSH dollari hamon yetakchilikni saqlab qolgan bo'lsa-da, ba'zi hududiy valyutalarning o'rni mustahkamlanmoqda. Quyidagi jadvalda global SWIFT operatsiyalarining asosiy valyutalar kesimidagi taqsimoti keltirilgan.

1-jadval

Dunyo bo'ylab SWIFT operatsiyalarining valyutalar kesimidagi ulushi (2023-2024 yillar)

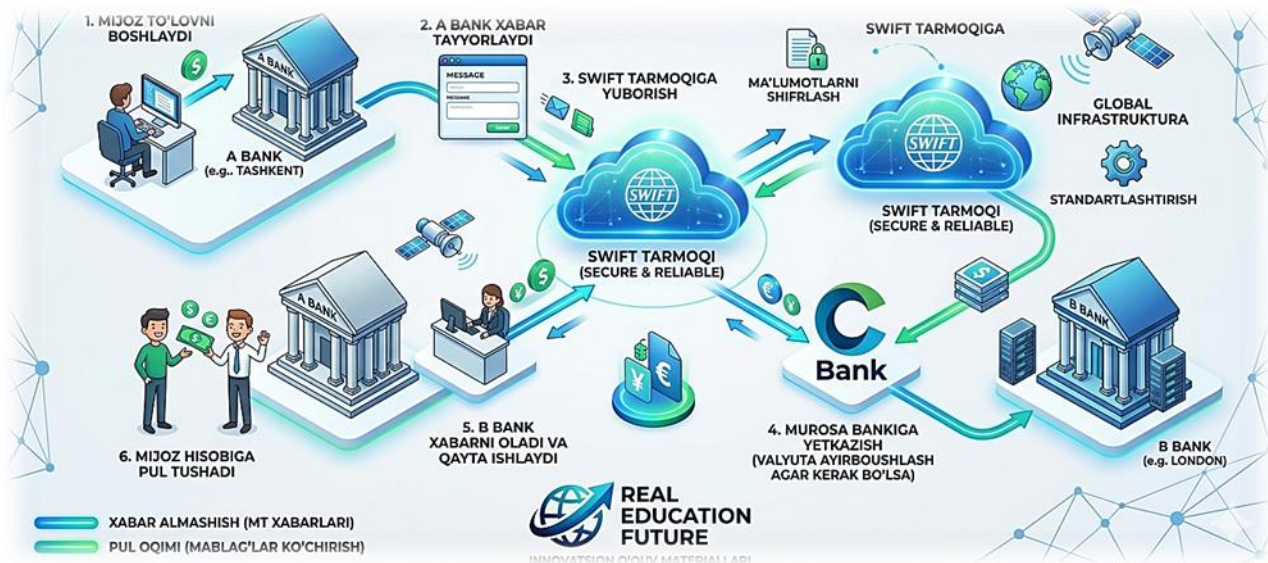
Valyuta nomi	2023-yil ulushi (%)	2024-yil ulushi (%)	O'zgarish (+/-)
AQSH dollari (USD)	46.8	50.5	+3.7
Evro (EUR)	24.5	21.9	-2.6
Funt sterling (GBP)	7.1	6.8	-0.3
Xitoy yuani (CNY)	2.4	3.6	+1.2
Yapon iyenasi (JPY)	3.5	3.2	-0.3

*Muallif ishlanmasi

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, AQSH dollarining ulushi 50% dan oshib, global hukmronligini oshirgan. O'zbekiston tijorat banklarining transchegaraviy operatsiyalarida ham asosiy ulush (taxminan 85-90%) dollardagi hisob-kitoblarga to'g'ri keladi. Biroq, Xitoy bilan savdo aloqalarining ortishi natijasida yuandagi operatsiyalar

hajmi ham sezilarli darajada (yillik 1.2% o'sish) ortayotgani bank tizimi uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda.

Tijorat banklari o'rtasidagi to'lovlar zanjiri murakkab tuzilishga ega bo'lib, u bevosita vakillik munosabatlariga tayanadi. Quyidagi rasmda ushbu tizimning ishlash prinsipi ko'rsatilgan.

*Real education future ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

1-rasm. Global banklararo to'lovlar va SWIFT tarmog'ining ishlash mexanizmi

O'zbekistonning ichki kliring tizimi haqida gapirganda, Markaziy bankning MUNIS va Banklararo to'lov tizimlarini alohida ta'kidlash lozim. 2023-yilda ushbu tizimlar orqali amalga oshirilgan to'lovlar hajmi o'tgan yilga nisbatan 18,5% ga o'sdi [8; 29-b]. Bu mamlakatda naqd pulsiz hisob-kitoblar ko'lamining kengayayotganidan dalolat beradi.

ISO 2022 xalqaro standartiga o'tish O'zbekiston banklari uchun 2024-2025 yillardagi eng muhim texnologik vazifadir. Ushbu standart xabarlarining boyitilgan ma'lumotlarga ega bo'lishini ta'minlaydi, bu esa to'lovlarni avtomatik qayta ishlash (STP - Straight Through Processing) darajasini hozirgi 65% dan 95% gacha ko'tarish imkonini beradi. Bu o'z navbatida operatsion xarajatlarni 20-30% gacha kamaytiradi.

Muhokama

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari SWIFT tizimiga yuqori darajada bog'liq bo'lib qolmoqda. Garchi muqobil tizimlar (masalan, Rossiyaning SPFS yoki Xitoyning CIPS tizimi) rivojlanayotgan bo'lsa-da, ularning qamrovi va ishonchliligi hali SWIFT darajasiga yetmagan. O'zbekiston banklari uchun diversifikatsiya qilish masalasi — bu nafaqat texnik, balki geosiyosiy xavfsizlik masalasidir.

Shuningdek, kliring tizimlarida 24/7 rejimida ishlash imkoniyatining yaratilishi chakana savdo va xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirmoqda. Biroq, kibertahdidlarning ortishi to'lov tizimlari xavfsizligini doimiy ravishda takomillashtirishni talab etadi. ISO 2022 ga o'tish jarayonida kadrlar malakasini oshirish

va banklarning IT infratuzilmasini modernizatsiya qilish eng katta to'siq bo'lib qolmoqda [9; 66-b].

Tahlil qilingan ma'lumotlar banklararo raqobatning nafaqat foiz stavkalari, balki to'lovlarni o'tkazish tezligi va qulayligi (user experience) atrofida shakllanayotganini tasdiqlaydi. SWIFT gpi (global payments innovation) xizmatining joriy etilishi bank mijozlariga o'z to'lovlarini real vaqt rejimida kuzatib borish imkonini beradi, bu esa mijozlar ishonchini oshiradi.

Xulosa

Tijorat banklari faoliyatida SWIFT va kliring tizimlari nafaqat texnik infratuzilma, balki iqtisodiy o'sishning strategik resursidir. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, global moliya bozorida dollar hukmronligi davom etayotgan bo'lsa-da, hududiy valyutalarda (yuan, so'm, rubl) hisob-kitoblarning ortishi banklardan yanada moslashuvchan vakillik tarmoqlarini yaratishni talab etadi.

Ikkinchidan, O'zbekiston bank tizimida ISO 20022 standartining to'liq joriy etilishi transchegaraviy to'lovlar shaffoqligini oshiradi va banklararo integratsiyani yangi bosqichga olib chiqadi. Bu milliy banklarning xalqaro reytinglardagi o'rnini yaxshilashga xizmat qiladi.

Uchinchidan, ichki kliring tizimlarini yanada takomillashtirish, xususan, real vaqt rejimidagi tezkor to'lovlar ko'lamini kengaytirish iqtisodiyotda pul aylanmasi tezligini oshiradi.

Taklif sifatida, banklarga SWIFT bilan bir qatorda mintaqaviy to'lov tizimlariga integratsiyalashuvni davom ettirish, kiberxavfsizlikni ta'minlashda blokcheyn texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish hamda ISO 20022 ga o'tish uchun kadrlar tayyorlash dasturlarini kuchaytirish tavsiya etiladi. Bu choralar bank tizimining barqarorligini va xalqaro bozorlardagi jozibadorligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. Darslik. - T.: Iqtisod-Moliya, 2021. - 450 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2023-yil uchun yillik hisoboti. - T.: 2024. - 112 b.
3. Jumayev N.X. Zamonaviy bank tizimi va raqamli moliya. - T.: 'Akademnashr', 20022. - 280 b.
4. Dolan E.G., Campbell R.J. Money, Banking, and Monetary Policy. - New York: McGraw-Hill, 2019. - 512 p.
5. SWIFT Annual Review 2023. Navigating the changing landscape of global finance. - Brussels, 2024.
6. ISO 20022: The global standard for financial messaging. White Paper. - SWIFT, 2023.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi 2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risidagi PF-5992-son Farmoni.
8. Vahabov A.V. Xalqaro moliya munosabatlari. Darslik. - T.: 'Moliya', 2020. - 360 b.
9. Central Bank of Uzbekistan. Statistical Bulletin 2024, No 1. - T.: 2024.
10. Hull J.C. Risk Management and Financial Institutions. -Wiley, 2021. -650 p.

11. Karimov A.A. Raqamli bank xizmatlari va ularning istiqbollari. - T.: 2023.
12. World Bank. Global Financial Development Report 2023. - Washington, 2023.
13. IMF. Financial Soundness Indicators (FSI) 2023. - Washington, 2024.
14. Belyayev M.K. Bankovskiy kliring i platejniye sistemi. - M.: Infra-M, 2020. - 240 s.
15. Smith T. The future of cross-border payments. // Journal of Financial Transformation, 2023. No 14. - p. 45-52.

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

